

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

Гладкова Євгенія Олексіївна,
кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.9.01

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Статтю присвячено розгляду ролі і значення загальносоціальної запобіжної діяльності в системі протидії злочинності, а також встановлення кола факторів, що визначають специфіку функціонування відповідних механізмів.

Ключові слова: загальносоціальне запобігання, протидія злочинності, механізм, фактори злочинності, стратегія.

Статья посвящена рассмотрению роли и значения общесоциальной профилактики в системе противодействия преступности, а также установлению круга факторов, определяющих специфику функционирования соответствующих механизмов.

Ключевые слова: общесоциальное предотвращение, противодействие преступности, механизм, факторы преступности, стратегия.

The article is devoted to the consideration of role and sense of social prevention in the system of crime control; and to ascertainment of factors, which determine specific of corresponding mechanism functioning.

Keywords: Societal prevention, combating crime, mechanism, crime factors, strategy.

На сучасному етапі державотворення в Україні значна суспільна увага приділяється питанням, пов'язаним із криміногенною ситуацією в державі, станом протидії злочинності, запобігання криміналізації суспільства, нейтралізації негативних тенденцій цього процесу. Йдеться тут, насамперед, про проблеми екстраординарного плану, які прямо співвідносяться із питаннями національної безпеки України, безпеки її громадян, захисту конституційних прав і свобод людини, законності і правопорядку в державі. У цьому контексті особливої гостроти набуває пробле-

ма запобіжної діяльності, яка сьогодні перебуває у стані складних, суперечливих за своїм змістом, неоднозначних за наслідками процесів організаційного реформування, докорінної зміни суспільних відносин, які її складають. Тому забезпечення внутрішньої стабільності, правопорядку і законності у системі набуло доленосного значення, бо на цьому і ґрунтується національна безпека.

Причин загострення, ускладнення, негативації криміногенної ситуації в Україні чимало. По-перше, вони в наших економічних, соціальних негараздах, у низьких темпах реформування суспільства, суб'єктивному гальмуванні цього процесу; по-друге, у недостатній (а подекуди, навіть, низькій) ефективності роботи правоохоронних структур, центральних, місцевих органів влади та місцевого самоврядування, що значною мірою пояснюється тим, що правоохоронна діяльність переважно орієнтована на розкриття та розслідування вже скоєних злочинів, а не на їх запобігання через вплив на причини та умови злочинів; по-третє, у відсутності належної, а головне – системної роботи в межах окремих напрямків. Вагомим чинником у цьому ряду постає і проблема наявності серйозних прогалин, застарілих і практично недіючих норм законодавчої бази протидії злочинності та її запобігання.

Враховуючи надзвичайно гостру проблему оновлення, удосконалення, змін, розширення законодавчої бази протидії злочинності та запобігання злочинам, мінімізації негативних тенденцій злочинності, нейтралізації дії причин та умов скоєння злочинів, а також перекриття каналів, джерел, можливостей їх продукування, важливим напрямком діяльності з удосконалення відповідної діяльності є теоретична розробка проблем формування системи загальносоціальних заходів, а також стратегії і тактики їх реалізації. В межах названого напрямку може бути сформульована ціль даного дослідження – визначити місце загальносоціальних заходів у системі протидії злочинності, а також комплекс факторів, що обумовлюють їх функціонування.

У сучасній кримінології проблемам розробки системи правових, організаційних та функціональних засад діяльності щодо протидії злочинності приділяється певна увага у роботах Г. А. Аванесова, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, А. Е. Жалинського, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, О. М. Костенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва та ін.

Втім існує низка принципів, які потребують спеціального дослідження.

Протидія злочинності як комплексна системна реакція суспільства на злочинні явища виступає в декількох взаємозалежних аспектах:

- як засіб соціального регулювання найбільш значимих суспільних відносин;
- комплекс заходів правового, виховного, спеціально-кримінологічного характеру;
- система різних рівнів запобігання і превенції злочинності, що лежить в основі діяльності різних суб'єктів.

Залежно від ієрархії причин та умов злочинності виділяють три основних рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [1, с. 179]. Співвідношення представлених рівнів можна розглядати з позиції діалектичної філософії як категорій загального, особливого та окремого.

Соціальний рівень або вектор діяльності акумулює зусилля держави та соціальних інститутів, спрямовані на вирішення протиріч у суспільстві, формування його моральних ідеалів, збереження ціннісних орієнтацій особистості, усунення соціальних негараздів. Ця діяльність здійснюється різними органами державної влади, громадськими об'єднаннями, установами, організаціями. При цьому запобігання злочинності не є їх специфічною або професійною функцією.

Соціальне запобігання повинно розглядатись як стратегічний напрямок протидії злочинності в цілому, «досягнення справжньої соціальної справедливості в сфері розподілу матеріальних і духовних благ серед всіх членів суспільства, ліквідація всіх форм експлуатації, соціальної та економічної нерівності» [2, с. 28]. Так само і тактичні заходи повинні бути безпосередньо спрямовані на усунення факторів ризику певних видів злочинної поведінки.

Поділ запобіжних заходів на стратегічні і тактичні є виправданим у зв'язку з кількома обставинами. А. І. Долгова визначає стратегію як мистецтво боротьби зі злочинністю не тільки в цілому, але і з окремими її видами, з урахуванням їх місця в загальній системі злочинності [3, с. 99]. Термін «стратегія», на думку В. М. Кудрявцева, є більше змістовним, у порівнянні з іншими термінами, тому що він припускає наявність загальної концепції, визначення не тільки найближчих, але й віддалених цілей і спо-

собів їхнього досягнення, тобто їх системний характер [4, с. 38]. В рамках діалектичної протилежності стратегії використовується поняття «тактика» як форма конкретизації стратегії в певних умовах місця і часу.

Основними напрямками загальносоціального запобігання злочинності будуть виступати три сфери: соціально-економічна, політико-правова і духовно-моральна [4, с. 294].

Системність і специфіка запобіжних заходів на соціально-му рівні відносно окремих видів злочинів пов'язані з комплексними їх дослідженням. Превентивні заходи можуть бути адресовані різним групам населення і поділяються на первинні, вторинні й третинні.

Первинним заходам приділяється найменша увага. Це так звані наскрізні та індикативні дослідження. Наскрізні дослідження мають універсальний характер, наприклад анкетування всіх школярів або дітей певного віку або проведення таких досліджень за територіальною ознакою. Вони спрямовані на виявлення рівня насильства в цілому й виділення специфічних груп ризику. Індикативні дослідження повинні проводитися відносно осіб, які раніше вчиняли акти насильства, особливо з метою задоволення корисливих потреб.

Вторинні заходи – це виявлення специфічних груп осіб з негативними, девіантними формами поведінки, пов'язаними, в першу чергу, з порушеннями вольової сфери (так звані залежні розлади) і наданням їм психологічної допомоги. Доцільним є ведення спеціальних обліків даної категорії осіб.

Третинні заходи соціальної профілактики – це надання всебічної допомоги жертвам злочинів, застосування заходів із ресоціалізації та реабілітації, психологічне супроводження таких осіб паралельно із наданням правової та медичної допомоги. У більшості західних країн діють численні програми допомоги жертвам насильства. Вони організуються на рівні неурядових організацій, що мають матеріальну, юридичну і медичну підтримку з боку держави.

Проблема протидії злочинності є комплексною за суттю і включає біологічні, соціальні, психологічні та економічні фактори, що її обумовлюють. Отже, і запобіжні заходи повинні носити системний характер. Комплекс заходів із запобігання насильства повинен бути спрямований на наступні завдання:

- визначення індивідуальних факторів ризику і вжиття

заходів, що змінюють поведінку особи;

- вплив на міжособистісні відносини і створення здорової обстановки в родині;

- спостереження за громадськими місцями, навчальними закладами з метою оптимізації їх діяльності у визначених межах;

- боротьба з гендерною нерівністю і шкідливими звичаями;

- звернення до культурних цінностей і впровадження їх у масову свідомість і масову культуру;

- формування моральних стандартів поведінки, пропаганда здорового способу життя, розвиток системи цінностей, спрямованих на нейтралізацію різних девіантних форм поведінки, неприпустимість їхньої привабливості, новизни, особливо відносно молоді. Саме на цьому рівні має бути порушено питання про вплив ЗМІ на пропаганду насильства, жорстокості, аномальних форм поведінки;

- створення цивілізованої, соціально орієнтованої моделі контролю над супутніми (фоновими) явищами, що супроводжують злочинність.

Загальносоціальний вектор запобігання злочинності повинен ґрунтуватися на наукових дослідженнях факторів ризику. Одним з таких факторів, як відомо, виступає агресивна поведінка у різних її формах та проявах. Відповідно першочерговим завданням соціального запобігання стають проблеми виховання, перевиховання, формування особистості, забезпечення психологічної підтримки та допомоги у кризових ситуаціях.

Іншим важливим аспектом загальносоціального запобігання злочинності виступають розробка і впровадження наукових програм з вивчення факторів ризику відносно поведінки, що відхиляється від норми. Вивчення специфіки факторів злочинної поведінки виступає проміжною ланкою між теоретичним кримінологічним вивченням злочинності і практичною організацією протидії, тобто безпосередньою реалізацією теоретичних положень.

Злочинність і детермінуючі її фактори є складним явищем, яке хвилювало, хвилює і, вочевидь, хвилюватиме людство ще довгий час. Відомо, що злочинність – це результат дії безлічі обставин, чинників, причин, які знаходяться в неоднаковому співвідношенні між собою. Для дослідження повноти середовища реалізації зовнішніх функцій останніх, як нам уявляється, необхідно встановити якомога більше обставин, причинно-

наслідкових зв'язків, встановити співвідношення тих або інших факторів і умов, що впливають на основний об'єкт впливу системи протидії злочинності, власне визначаючих конфігурацію механізму здійснення базової діяльності.

Зазвичай під причинністю розуміють «генетичний зв'язок між окремими станами видів і форм матерії в процесах її руху і розвитку» [5, с. 12]. Це значить, що причинність є першоосновою наслідку і має завжди об'єктивний характер. Іншими словами, немає явищ, які не мали б причин. Одночасно слід помітити, що причинність завжди взаємодіє або в ній власне присутні інші форми різних зв'язків. Н. Ф. Кузнецова виділяє 32 види таких зв'язків. Отже, коли йдеться про такі складні явища, як злочинність, необхідно виходити з множинності причин, визначаючи серед них основні і другорядні, об'єктивні і суб'єктивні, постійні і тимчасові і т. д. Тут доречно пригадати міркування А. І. Долгової, яка стверджує, що «не існує якої-небудь загальної, головної причини, яка вичерпно пояснює походження злочинності в конкретних умовах у всій її різноманітності» [3, с. 180].

Причини злочинності завжди пов'язані з умовами. Співвідношення причин і умов має відносний характер, тобто в різних випадках одне і теж явище може виступати або причиною, або наслідком. В кримінології, теорії управління та інших науках широко використовується термін «фактор», під яким розуміється рушійна сила якого-небудь процесу, що визначає (детермінує) його характер або окремі риси. Іншими словами, тут як загальний знаменник виступає одна або група ознак, що мають єдину або близьку природу походження і характер впливу.

Якнайповнішу і багатопланову сутнісну характеристику факторам злочинності на сьогоднішній день в кримінології дав К.К. Горяїнов. Зокрема, на його думку, фактором можна вважати причину і умову (необхідне і супутнє), а також явища, які перебувають у функціональному зв'язку і т. д. Під фактором слід розуміти певну властивість соціальних процесів і явищ, їх взаємообумовлених поєднань бути двигуном, змінною у формуванні і змінах стану кримінологічної обстановки [6, с. 24].

Поняття фактор, як і теорія факторів, додатково вказує, що злочинність, як і власне середовище, в якому здійснюють діяльність з протидії злочинності і де функціонує відповідний механізм, не можна розглядати одновимірне. В. Л. Грохольський розу-

міє під середовищем зовнішню по відношенню до системи сферу, тобто сукупність об'єктів, що не входять у функціонуючу систему, але в тому або іншому ступені впливають на неї [7, с. 211].

Зазвичай кримінологічна наука виділяє наступні середовищні фактори: демографічні, економічні, соціальні і соціально-психологічні (ослаблення традиційних форм соціального контролю за окремою особою у зв'язку з урбанізацією, акселерацією, алкоголізацією і наркотизацією населення), організаційно-правові (ухвалення законів, що передбачають посилення кримінальної відповідальності за вчинення тяжких злочинів, ухвалення актів про амністію, практика помилування і т. д.) [8, с. 33-34].

За рівнем впливу на відповідні об'єкти виділяють наступні блоки факторів: фактори, що характеризують частину зовнішнього середовища, складають об'єкт безпосереднього впливу; фактори, що характеризують елементи зовнішнього середовища, які не входять в об'єкт безпосереднього впливу, але певним чином (прямо або непрямо) впливають на нього [9, с. 83].

Фактори можна класифікувати також виходячи з критерію їх стійкості. Зокрема, фактори стабільні (географічні, кліматичні, особливості структури економіки міста, району і т. д.) і мінливі (рівень розвитку економіки, політичні, кримінологічні і демографічні явища).

Кожна класифікація має свою цільову орієнтацію, певні загальні ознаки і логічно вивірену характеристику. Головне в побудові класифікації, як нам уявляється, – суворе дотримання принципів системності у визначенні чинників, наукової коректності і послідовності.

Наведені класифікації факторів, що продукують злочинність, не є вичерпними, що цілком закономірно, бо пізнання, як і власне середовище і його фактори, знаходяться в постійному русі. Їх вплив на злочинність не завжди буває однаковим. Але якщо зафіксувати певний стан і заміряти його в статичці, це дозволить побудувати приблизну модель впливу основних факторів на функціонування протидії злочинності.

Перше, на що слід звернути увагу, вказані фактори, що детермінують діяльність з протидії злочинності, діють по-різному. Вони можуть сприяти успішному вирішенню задач або перешкоджати цьому незалежно від того, зовнішні це фактори або внутрішні.

Друге, загальними умовами ефективної протидії злочин-

ності є: усунення наслідків економічної кризи; стабілізація політичної сфери; формування позитивної соціальної ідеології; формування загальнодержавної системи заходів з протидії злочинності і подальше вдосконалення як вказаної діяльності в цілому, так і окремих її напрямів, особливо правоохоронної діяльності.

Третє, основу системи впливу на фактори і умови злочинності повинен скласти комплекс заходів правового, правоохоронного, економічного, організаційного, політичного, соціального, культурного, ідеологічного та інформаційного характеру. Відзначимо, що в якості окремої складової частини системи цих заходів слід розглядати способи забезпечення ефективного функціонування протидії злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криминология / Под ред. В. Н. Бурлакова и Н. М. Кропачева. – СПб.: Питер, 2002. – 432 с.
2. Доклад VII Конгресса ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями. – Милан, 1985. – 86 с.
3. Криминология. Учебник для вузов / Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора А.И. Долговой. – М.: Изд-во НОРМА ИНФРА, 1999. – 784 с.
4. Кудрявцев В. Н. Стратегии борьбы с преступностью / 2-е изд. испр. и доп. – М.: Наука, 2005. – 366 с.
5. Яриш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): Автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. – Харків, 2003. – 38 с.
6. Горяинов К.К. Криминологическая обстановка (методологические аспекты). – М.: ВНИИ МВД СССР, 1991. – 98 с.
7. Грохольський В. Л. Організаційно-правові засади управління спеціальними підрозділами МВС України по боротьбі з організованою злочинністю: Монографія / За заг. ред. О. М. Бандурки. – Харків: Ви-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 312 с.
8. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: Монография. – Харьков: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. – 368 с.
9. Аврутин Ю.Е., Зубов И. Н. Органы внутренних дел в государственном механизме Российской Федерации (государственно-правовые и социальные вопросы функционирования и перспектив развития): Монография. – СПб.: Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 1998. – 198 с.
10. Яковлев А. М. Углубление социального контроля преступности – одна из посылок решения социально-экономических проблем: Материалы «круглого стола» // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 7.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2014